

ישראל וינשטוק

גלות וגאולה במסתורין של היהדות

בפתיחת הדברים כמה קווים להבהרת שני המושגים, שעליהם אנו באים לדון כאן: גלות וגאולה.

"גלות" מהי? — גלות זוהי תופעה אתנית המיוחדת לתולדות העם היהודי, וימיה כימי העם. כבר ליהודי הראשון, אברהם אבינו, אמר הקדוש ברוך הוא: "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם". זוהי בשורת ייחוד. כל בני עם אחר המתגלגלים כתוצאה מהמאורעות ממדינתם למדינה אחרת, כחלוף דור אחד או שניים הם מתערבים בתושבי המדינה ההיא, ולא עובר זמן רב עד שהם שוקעים בתהום הנשייה של הסביבה הזרה. לא כן זרעו של אברהם. "ידוע תדע", אמר לו הבורא, "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם". זרעך שונה מזרע עמים אחרים. בניך יהיו, בכל מקומות נדודיהם, גרים. הגזירה הזאת של ההשגחה לא היתה מיועדת רק לאותה גלות ראשונה — גלות מצרים; חוק נצח הוא לכל הדורות והגלויות של עם בני ישראל בנכר. בין אם מרצונם העז והנמרץ בין אם בניגוד לרצונם, הם נשארים גרים.

לכאורה, זו מארה שההשגחה הטילה על זרע אברהם. ההיסטוריה הוכיחה כי בהסתר זו ברכה שאין למעלה הימנה. כי הודות לפנומן אתני זה, שהיה יהודי היה ונשאר תמיד גר, ואחרים ראו בו גר, והוא הרגיש עצמו כגר — העם היהודי נשאר בחיים. מעמדו המוזר והמיוחד החזיק ביהודי את האמונה, את התקווה והבטחון המוחלט, שבוא יבוא יום שהוא יפסיק להיות גר; יבוא היום בו יחזור עם ישראל למקור מחצבתו, לארץ האבות, ויזכה לראות בגאולה.

ועתה למושג השני: "גאולה". על מושג זה עברו מטמורפוזות לא מעטות. בראשית היה עניין הגאולה באומה מושג לאומי גרידא. כפי שהודיע הקב"ה באותו חזון לאברהם: תבוא תקופה של גאולה לבניך, והם יצאו מתוך הגולה המיועדת ההיא. ומשה רבנו, הנקרא בלשון החכמים "הגואל

1 בראשית טו, יג.

הראשון², בא ומבשר לאחיו הנדכאים והמעונים בשם אלוהי האבות, אלוהי העברים, שאנו מעטרים אותו כל יום ויום בתפילותינו בשם "גואל ישראל": "וגאלתי אתכם"³. בני ישראל עתידים להגאל, זהו האספקט הלאומי. בתקופה מאוחרת יותר, בתקופת הנביאים, מתרחב מושג הגאולה. נקודת המוקד שלו נשארה אמנם תמיד גאולתם של ישראל מידי צר ואויב והחזרת בני ישראל מכל תפוצותיהם לארץ האבות. אבל עם זאת, בייצוד "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים"⁴ היה משום בשורה גם לכל העמים. גאולת ישראל בידי משיח ה' תביא בעקבותיה גאולה לעולם. זהו החזון הידוע שנביא ה' מודיע לעולם כולו, כי יבוא יום ו"לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה"⁵, ו"מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים"⁶; החזון המשיחי של אחרית הימים. דווקא האספקט האוניברסלי הזה העסיק הרבה את מחשבות הוגי האומה בתקופת בית שני, והוא המהדהד בכל הספרות החיצונית. וכשנתגלו בימינו מגילות מדבר יהודה, אנו רואים עד כמה החזון הזה עמד במוקד האמונה והתקווה גם של הכתהיא.

שתי פנים לו לחזון זה: אחד, "יום ה' הגדול והנורא"⁷ — התקופה של הפורענויות אשר תקדם לימי הישועה; מה שנקרא "חבלי משיח"⁸. ומאידך, מה שיבוא אחרי כן: "השמים החדשים והארץ החדשה"⁹ — תקופה של חיי עולם; שלטון מוחלט של הטוב ושל שלום נצחי עדי עד. שני הייעודים האלה של חזון אחרית הימים הקימו בתוך האומה ספרות מסונפת, מדרשים וחיבורים מגוונים במשך כל הדורות הבאים, עד סוף ימי הגאונים (אלה נאספו ונערכו במתכונת מושלמת על ידי רבי יהודה אבן שמואל [ז"ל] בספרו "מדרשי גאולה")¹⁰.

לא חסרו כמובן מאמצים לאתר את התקופה המיועדת, מתי יתקיים החזון הזה — אחרית הימים. מאז נרמזו "קץ הפלאות" בדברים "סתומים וחתומים"

2 במדבר רבה יא, ב; מדרש רות רבה ב, יד.

3 שמות ו, ו.

4 ישעיה ב, ג.

5 שם, ד.

6 שם יא, ט.

7 יואל ג, ד; מלאכי ג, כג.

8 עפ"י שבת, קיח ע"א; סנהדרין, צח ע"ב, ועוד.

9 ישעיה סז, כב.

10 ר' יהודה אבן שמואל: מדרשי גאולה, פרקי האפוקליפסה היהודית מחתימת התלמוד הבבלי ועד ראשית האלף הששי (ירושלים — תלאיבב תשי"ד).

גלות וגאולה במסתריון של היהדות

בסוף ספר דניאל¹¹ ניסו הוגים ומחשבי קיצים לפענח את הסוד החתום. במגילות הגנוזות מדובר הרבה על הנושא הזה.¹² בני כת מדבר יהודה חיטבו כנראה שהם חיים ממש קרוב לתקופת הקץ. אף בספרות הקדומה — ספר חנוך¹³ — נאמר, שהתיים בתקופה ההיא יבואו על קיצם וחורבנם באלף השביעי (שלפי חשבונם הם ראו את עצמם כנדמה סמוך לו), ועם בוא האלף השמיני יתחיל המועד המקווה של העולם שיהיה כולו טוב וימשך עדי עד.

השקפה זו, בשינוי מה באופי ובמערכת הזמן, מוצאים אנו רמזה ברמז קל אך שקוף גם בראשית תורת התנאים. משנה מפורשת היא במסכת תמיד¹⁴ שיסודה כידוע עוד בימי הבית,¹⁵ והדברים כלולים בתוך סידור התפילה שלנו: "מזמור שיר ליום השבת"¹⁶ — מזמור שיר לעתיד לבוא, ליום שכולו שבת ומנוחה (זהו הנוסח המקורי: שבת מנוחה) לחיי העולמים". כל המפרשים תמימי דעים שהכוונה בכך לאלף השביעי, שבו ישובת העולם וכל מעשה הבריאה וההווייה אשר בו.¹⁷ התברר שזה לא עניין של פרשנות בלבד, אלא אף של נוסח. מתוך אחד המקורות מובא הלשון: "לעולם שהוא כולו שבת";¹⁸ חשבתי זה אולי לשון פירושו. עד שהגיעה לידי מהדורת המשנה של אחינו בני תימן, שהוציא לאור הרב יוסף קאפח יצ"ו, עם פירוש המשניות של הרמב"ם, וזהו עצם הנוסח הכתוב במשנה במס' תמיד: "לעולם שכולו שבת מנוחה".¹⁹ לפי זה ראו כבר ראשוני התנאים

11 דניאל יב, ד"ב.

12 ראה לדוגמה יגאל ידן: מגילת מלחמת בני אור בבני חושך (ירושלים 1957), במבוא, פרק יא, ערך "קץ" (עמ' 40—239). יעקב ליכט: מגילת ההודיות (ירושלים תשי"ז), עמ' 76 ואילך. ובמילון שבסוף הספר, ערך "קץ" (עמ' 253); מגילת הסרכים (ירושלים תשכ"ה), במפתח שבסוף הספר, ערך "אחרית הימים" (עמ' 312).

13 חנוך ב' (הסלאבי), יא, פא; ולפי הנוסח המתורגם במהד' Pseudepigrapha Charles, עמ' 451: 33, 2. והשווה גם האמור בחנוך א (הכושי), מה, ד"ה; צא, טר"ו; ספר היובלות א, כט; חזון ברוך (הסורי) לב, ו.

14 בסוף המסכת, פ"ז, ד.

15 כמ"ש י"ב. אכשטיין, מבואות לספרות התנאים, עמ' 27—31, ועוד.

16 תהלים צב, א.

17 כדרך שפירש רש"י, ראש השנה, לא ע"א, ד"ה "ליום שכולו שבת", ע"ש.

18 דקדוקי סופרים לראש השנה, שם, מתוך "אוצר הכבוד" לר' טודרוס אב"ר לעפיה.

19 משנה עם פירוש הרמב"ם סדר קדשים, עמ' רפג. — וזה הלשון משתקף גם בפרקי דרבי אליעזר, סוף פרק יח: "שבעה עולמות ברא הקב"ה ומכולם לא

את עולם הגאולה, "עולם שכולו שבת", באלף השביעי. באחד המדרשים²⁰ מדובר על כך, שתקופת העולם הנצחי והטוב תתחיל ב"מוצאי שבת", היינו במוצאי האלף השביעי.

והרי השקפה עתיקה אחרת, שרבים מאתנו ודאי חושבים שהיא נוצרה בפריפריה של היהדות המודרנית, במאה הקודמת: השקפת ה"שליחות" של העם היהודי בפזוריו לפעול לתקון העמים האחרים. מעניין, כי דעה זו, שברכת היהדות לעולם תתגשם לא רק בימי הגאולה, אלא שגם עצם הגלות יש בה משום מילוי תפקיד זה, משתקפת כבר בימי בית שני. באחת היציאות הספרותיות של התקופה מדובר בצורה הברורה ביותר על עוצמת הפזורה הגורלית של האומה כבר בימים ההם: כי "בקרוב כל עם ועם מצויים מפוזרי ישראל — על פי דבר ה'".²¹ והיו הוגים חשובים של האומה, פילון האלכסנדרוני²² ויוספוס פלביוס,²³ שאמרו במפורש, שהגלות אינה פורענות או קללה. להיפך, הם ראו בכך תופעה חיובית ביותר, מילוי רצון השם ושליחותו להפיץ אור תורת היהדות בקרב העמים. פירוש הדבר, לא רק גאולת ישראל, גם גלות ישראל מביאה ברכה לעולם.

הערכה חיובית של הגלות, עם שינוי גוון מסויים, נשמעת גם מפי חכמי התלמוד. הרי המאמר הידוע של רבי אלעזר,²⁴ "שלא הגלה הקדוש ברוך הוא את ישראל בין האומות אלא כדי שיתוספו עליהם גרים". הכוונה וההיקף של המושג מתבררים מתוך האסמכתה המובאת לכך מן המקרא. את בשורת הנביא²⁵ "וזרעתיה לי בארץ" מבארים החכמים: "כלום אדם זורע סאה אלא להכניס כמה כורים". פירוש: תפוצת ישראל תפעל להפצת יסודות התורה בקרב העמים, שהם יתלוו אל עם ה', וזאת בממדים גדולים ורחבים.

היסודות הקדומים ההם מהדהדים בצורות שונות עוד בתקופות הרבה יותר מאוחרות. כך למשל רואה הוגה דעות מן המאה העשירית, שוהותו אינה ידועה לנו,²⁶ בגלות ברכה, התגשמותה של הברכה שהבטיח הקב"ה

בחר אלא עולם שביעי, ששה לצאת ולבא ואחד שכולו שבת ומנוחה לחיי העולם".

20 סדר אליהו רבה, פרק ב.

21 תהלות שלמה ט, ב.

22 השליחות לגיוס, 281.

23 קדמוניות היהודים, ד, 115/16.

24 פסחים פז ע"ב. — מהמשך הדברים יוצא שזאת היתה גם דעתו של ר' יוחנן (רבו של ר' אלעזר).

25 הושע ב, כה.

26 קטע מכתביו פירסם יעקב מן, HUCA, כרך 12/13 (1937/38).

גלות וגאולה במסורתן של היהדות

לאברהם: ²⁷ "והתברכו בזרעך כל גויי הארץ" ... הדוגמה התלמודית של הזרע לעניין הגלות חוזרת בעיבוד מורחב ומעניין אצל רבי יהודה הלוי בספר הכוזרי שלו, המשווה את קיום ישראל בגלותו לזרע שנזרע בארץ. ²⁸ מי שאינו יודע ולא שמע זריעה מהי, רואה רק שהגרעין הולך ומתפרק ונרקב בתוך האדמה. אך כל הבקי בהליכות עולם, מכיר את כוחו המופלא של הזרע הרך והעדין ההופך סוף דבר את כלל האלמנטים שמסביבו, עפר ומים, למהותו הוא. עד שהוא עולה וצומח ומרבה פרי תנובות. הרעיון של רבי יהודה הלוי מקביל ביסודו לזה שבתלמוד. לא רק שהזרע לא ילך לאיבוד: יתרה מזו, הוא יהפוך גם כל מה שסביב לו, היסודות הארציים, היינו עמי העולם שבתוכם הוא נמצא, למהותו הוא, ויקרבם לאורח היהדות, לדרך ה', במילוי ההבטחה לאבות וחזונות הנביאים. וכן דוגמה אחרת: הרעיון כי ישראל הוא הלב של האומות, העולה אצל רבי יהודה הלוי ²⁹ והחוזר גם בזהר. ³⁰ הלב משופע בסבל, הוא סובל את כאביהם של כל חלקי הגוף, אבל הוא גם האבר החזק ביותר בכל הגוף, ובו תלוי חיותו וקיומו. מעין זה העם היהודי הוא האבר המרכזי בגוף האנושות, הוא סובל את כאבו, אבל בו תלוי גם קיום העולם, חיות עמי העולם.

אחד ההוגים מבני זמנו של רבי יהודה הלוי שהיתה לו ידיעה מקיפה במדעי העולם, אסטרונום והסטוריון, והרמב"ם ³¹ מכנהו "אחד מן המחודדים בספרד": הנשיא רבי אברהם בר חייא מברצלונה, ³² רואה לא רק תולדות עם ישראל משתקפות בסוד של ששת ימי הבריאה, אלא כל הווית העולם וכלל ההסטוריה האנושית מקופלות בתיאור של מעשה בראשית. אם כתוב בסופו ³³ "זה ספר תולדות אדם", פירושו תולדות האנושות כולה.

אבל לא די בכך. "תולדות אדם" — המושג "אדם" אינו מוגבל רק למין האנושי בלבד. על אדם הראשון נאמר שהוא נוצר "בצלם אלהים". ³⁴ כמה קולמוסים נשברו וכמה דיו נשפך וכמה מחשבה התסיסה את מוחות גדולי הדורות בשאלה הנוקבת: האם לא קיים כאן קשר סמוי בין האדם של מטה לבין ה"אדם" של מעלה? כמה רמזים יש על כך במקרא! והדבר כתוב

27 בראשית כב, יח.

28 ספר הכוזרי, מאמר ד, כג.

29 שם, מאמר ב, מד.

30 פ' פנחס, רכא ע"ב.

31 ב"אגרת הימן", בקובץ "תשובות הרמב"ם ואגרותיו" (לפסיה תרי"ט ח"ב, דף ו, רע"א).

32 בספרו "מגלת המגלה" (ירושלים תרפ"ד).

33 בראשית ה, א.

34 שם א, כז.

מסורש בחזון המרכבה של יחזקאל, כאשר הנביא רואה את המראות האלוהיים ומעל הכל: ³⁵ "ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה", כשהוא משלים אפילו הבחנות מסוימות בחלוקת מראה הדמות המרכזית. הכוונה ברורה, שפה מדובר על חזון עליון של האלוהות בסמל של "אדם" ועל הבחנות הדרגתיות שונות בהשגת האלוהות.

תולדות האדם אינן מקיפות רק את המתרחש בתחום הארצי אלא גם כל הכלול במערכות מיסטרין האמונה, כלשון הרמב"ן בראש פירושו לבראשית: ³⁶ "הכתוב יגיד בתחתונים — וירמוז בעליונים" ... ידוע כי המושג "אדם" כולל את הבריאה כולה. מוכרים המושגים מיקרוקוסמוס ומקרוקוסמוס, שההוגים דיברו על האדם הארצי כעל "עולם קטן", שהכל משתקף בו, ועל כלל היצירה כעל "אדם גדול".³⁷ אכן כמו שכבר אמרו חז"ל,³⁸ שכל מה שיש באדם יש בארץ ובעולם ולהפך. הרמב"ם קובע בהדרגה מרובה: ³⁹ "דע (כלומר, שים לב לקביעת היסוד הבאה), כי זה הנברא בכללו (היינו כל העולם הנברא) הוא איש אחד ... איש אחד בלי ספק". והאחדות האורגנית הזאת של הנברא (כמו שהוא רומז קודם לכן),⁴⁰ ממנה אנו יכולים לקבל מושג על מהותו האחדותית של הבורא. כביכול, היוצר משתקף ביצירתו! בלשון הזוהר "רזא דכלא חד הוא" — הבורא והבריאה שלובים, כביכול, כאחד בסוד ה"אדם".

אם כל הבריאה כך, עם ישראל, עם ה', על אחת כמה וכמה. כמה רמזים יש במקרא על ההיבט הזה של הקשר ההדוק בין הבורא לעם ישראל. "ושכנתי בתוכם"⁴¹ — השכינה שרויה בקרבו. לא חסרים מושגים של הזדהות ממש. ידוע הפתגם שיסודו בהגות הזוהר והמצוטט לרוב בלשון: אורייתא וישראל וקודשא-בריך-הוא חד הוא.⁴² בשפת המקובלים כינוי

35 יחזקאל א, כו-כו.

36 רמב"ן לבראשית א, א, בסופו.

37 כלשון הכוזרי, מאמר ד, ג (מהד' ר"י אבן שמואל, עמ' קסב): "הפילוסופים, כידוע, היו מדמים את העולם לאדם גדול ואת האדם לעולם קטן".

38 כגון אבות דרבי נתן, פרק לא, ועוד.

39 מורה נבוכים, ח"א, ריש פרק עב, בתרגום ר"ש אבן תיבון. הר"י קאפח נר"ו תירגם בזה: "דבר אחד" (עי' אצלו בהע' 1). אבל בהמשך הפרק (עמ' קל) כתוב גם אצלו: "כל זה אשר אמרנו בדימוי העולם בכללותו באחד האדם". שני הלשונות עולים איפוא בקנה אחד.

40 שם, בסוף פרק עא.

41 שמות כה, ה.

42 הלשון המצוי בזה בזה, ח"ג, עג ע"א: "ג' דרגין אינון מתקשרן דא בדא: "קב"ה אורייתא וישראל".

גלות וגאולה במסותרין של היהדות

נפוץ של הספירה האחרונה, השכינה, הוא: "כנסת ישראל",⁴³ כאילו לרמז על ההזדהות הפנימית בין השכינה לבין האומה. ליסוד זה יש השלכה ישירה על הנושא שבו אנו דנים — עניין הגלות. הלוא ידוע, כי בזמן התנאים — מימי רבי עקיבא ואילך — התפשטה באמונת היהדות התפיסה של גלות השכינה בעקבות גלות עם ישראל מארצו. בלשון החכמים: ⁴⁴ "בכל מקום שגלו ישראל — גלתה שכינה עמם". כמובן שאפשר לראות בדברים רק מעין השקפה עממית, בחינת "עמו אנכי בצרה"⁴⁵ ולא יותר. אבל העובדה שהמאמר הזה יצא מפי גדול חכמי המסותרין של תקופת התנאים, רבי עקיבא,⁴⁶ גותנת מקום למחשבה, האם אין כאן איזו השקפה רוית, שמהותה אמנם אינה מהוורת לבו על בוריה? על כל פנים, ממאמר זה של החכמים מוליכה דרך ישרה אל התפיסה הקבלית המובהקת השולטת בספר הזוהר והידועה בשם "שכינתא בגלותא".⁴⁷ זהו אחד ממושגי-היסוד במיסותרין האמונה.

באספקלריית הקבלה הפך הנושא של גלות וגאולה לעניין שונה וגדול לאין ערוך מכל מה שהיה בתקופות הקודמות. תופעה לאומית ואפילו כלל אנושית זו מתעלה לגורם מכריע ביותר בכל העולמות, שיסודו במצב מרכזי מסויים במערכת האלוהות. בלי להיכנס כאן להסבר כללי של תורת הספירות, נצטמצם בקווים הראשיים הדרושים להבהרת הנושא שלנו. רבים מאתנו אף שאין להם עסק בנסתרות, ודאי מכירים ואולי גם אומרים מה שכתוב באותיות קטנות ב"סידור" לפני תפילות מסוימות וברכות ומצוות: "לשם יחוד קודשא-בריך-הוא ושכינתיה". מה מובנו של הביטוי המיוחד הזה? — זהו יסוד ראש וראשון במעלה ובחשיבות בתורת הקבלה. כידוע, קיים העולם התחתון, הגברא, בכוח השפע שהוא מקבל מהעולם העליון, מתחום האלוהות. איך מתהווה השפע האלוהי הזה ואיך הוא מגיע אל העולם הגברא? התשובה על כך ניתנת בקבלה בשפת סמלים מיוחדת;

43 ראה לדוגמה, בס' "שערי אורה" לר' יוסף ג'קילה, שער א (ירושלים תש"ד, דף טז). זיהוי ה"שכינה" עם "כנסת ישראל" קיים כבר בספר הבהיר (מהד' הר"ר מרגליות, סי' סו, ועוד).

44 מכילתא, מס' דפסחא, פ' יד; ירושלמי תענית פ"א, ה"א; מגילה, כט ע"א. ומעין זה קהלת רבה פ"ד, א.

45 תהלים צ"א, טו.

46 על מעמדו של ר"ע בהגות הסוד ראה ב.ז. בכר, אגודת התנאים, במהד' העברית (ברלין תרפ"ב), כרך א, ח"ב, עמ' 74 ואילך.

47 התפיסה חוזרת ונשנית בספר הזוהר על כל חלקיו במקומות ובנוסחאות אין ספור. ראה מה שציין בזה הרב ראובן מרגליות ז"ל בספרו "שערי זהר" (ירושלים תשט"ז), עמ' 118.

סמלים הלקוחים מהמציאות הארצית שלנו, והמשמשים בהשאלה להגדרת השגות מסויימות בהווייה של מעלה. בכל עניין של שפע ישנם שני גורמים, אחד המשפיע את השפע והשני המקבל אותו. צריך ששני אלה יהיו קשורים זה בזה, שיהיה יחס הדדי ביניהם, אחרת, איך עובר השפע מן האחד לשני.

לפי תפיסת הקבלה, זוהי מערכת יסוד בתוך עצם תחום האלוהות. הגורם המשפיע — הקבלה מדברת עליו במושגים של "זכר", הוא: "הקב"ה" (בלשון הזוהר: קודשא-בריך-הוא). הספירה או המידה האלוהית המקבלת את השפע — היא האחרונה במערכת האלוהות — מכונה בקבלה במושג "נקבי", המופיע כבר רבות בדברי הז"ל: "שכינה"⁴⁸. השכינה מקבלת את השפע מן הספירות שלמעלה הימנה ומעבירה אותו לעולם הנברא. היא השולטת בעולם; היא גם ההשגחה האלוהית, והיא-היא מקור ההתגלות. במקורות פנימיים בקבלה מופיעים בהקשר זה הביטויים "ייחוד" או "ויווג", שמובנם הסמלי אחד הוא: התקשדות היסוד המשפיע והמידה המקבלת באלוהות; זהו מקור השפע להתהוות העולם ולקיומו.

וכאן נכנס המושג "שכינתא בגלותא". מהי הכוונה בכך? — שהשכינה אינה במקומה המיועד והראוי לה, שהיא אינה נמצאת במצב של התקשרות עם "קודשא-בריך-הוא", כשגלו ישראל, גלתה שכינה עמהם. פירוש, היא התר-קה ונפרדה מהיסוד המשפיע שלמעלה. תוצאת הפירוד, שהוויית העולם לקויה בחוסר השפע. מתוך כך גודל הסבל וריבוי הסילופים בהווייה. כל דרך היטורים של המציאות יסודה בחוסר השפע האלוהי.⁴⁹ מהו המושג המקביל של "גאולה" לפי הקבלה? — השגת המטרה העליונה האלוהית-העולמית. ומהי? החזרת השכינה למקומה הראוי לה, התקשרותה כמקדם "ביחודא שלים" עם "קודשא-בריך-הוא", שישפיע עליה מידת טובו במלואה ללא

48 בספרות התלמוד והמדרשים, כמו בתרגומי המקרא, עולה הביטוי "שכינה" דרך כלל במקומות שבהם מדובר על תופעות של התגלות האלוהות בארץ; לכאורה כאילו "שכינה" ו"הקב"ה" המובן בהם אחד הוא. רק במקום אחד בלבד, במדרש שבו כלולים יסודות מיסטיים מפורשים, מדרש משלי (סוף פרק כב), מופיעים שני השמות בעימות מפורש: "עמדה שכינה לפני הקב"ה ואמרה לפניו: רבון העולמים" וכו'. ואמנם ברוח זו, ש"שכינה" אינה זהה עם האל אלא היא "כבוד נברא", ראו הדברים הגאונים וכל חכמי הדורות הבאים אחריהם. עיין בספרי 'במעגלי הנגלה והנסתר', עמ' 94, 114, 130, 131. המקובלים הקדומים מסתמכים בזה במפורש על המאמר ההוא במדרש משלי, ואכמ"ל.

49 העניין נידון במפורט בפרדס רמונים, שער מהות והנהגה (פ' יח ואילך, ופ' כו בסופו), ובשער מעוט הירח (בסופו).

גלות וגאולה במסגרת של היהדות

עכובים והפסקות, באורח מתמיד. בכך תבוא "כנסת ישראל" על גאולתה, ה"כנסת ישראל" של מעלה (ספירת מלכות) וגם כנסת ישראל של מטה, וכך תבוא גאולה לעולם.

גם כאן חוזר ומשתלב רעיון מתקופת קדומים, מהגות חז"ל, שהגאולה לא תבוא פתאום בשלימותה, אלא שאורה יעלה ויורח "קמעא קמעא", כזריחת אור השחר העולה ומתפשט.⁵⁰ אף הקבלה תופסת את תהליך תיקון וגאולת ההווייה כתהליך ממושך שילך ויתקדם ממדרגה למדרגה עד אשר יגיע לשיאו, להשלמתו. השיא קשור בייעוד של "אחרית הימים". אך גם מושג קדום זה בהגות האמונה מקבל בקבלה מובן אחר וחדש משלו.

מתוך היסוד המוזכר למעלה של ה"שבת" הקוסמית שבה שובת כל היקום באלף השביעי, עלתה וגדלה השקפת עולם רחבה ומפותחת, שענפיה משתרעים דרך הגות כל הדורות. לפיה שביתת תהליכי ההווייה היא אינה מאורע חד-פעמי אלא תופעה החוזרת ונשנית, בשינויים מהותיים, כמערכת של "שמיטות" מחזוריות. התהליך ההדרגתי הזה מגיע לשיאו ולקיצו ב"יובל הגדול". אותו היובל-היובל (הספירה בינה) הוא למעשה המקור שממנו יוצא הכל ושאליו סוף דבר גם חוזר הכל; הוא-הוא "אחרית הימים".⁵¹ על המתרחש בו רומזים כבר לדעת המקובלים, לשונות הכתוב בעניין בדרך סתרי-תורה:⁵² "גאולה תהיה לו — וביובל יצא" ועוד:⁵³ "יובל היא תהיה לכם — ושבתם איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו תשובו". ביובל הקוסמי משתחרר הכל מכבליו, והכל יחזור אז אל 'אחוזתו', לשורשו ולמוצאו — וזו הגאולה השלמה. התפיסה הזאת של הגאולה הקוסמית באחרית הימים, בה מדבר כבר ברורות אחד מאבות הקבלה הידועים הראשונים, רבי עזרא מגרונה⁵⁴ רבו וחברו הקשיש של הרמב"ן, ואחריו מקובלים מרובים אחרים; והיא המבצבצת פה ושם בספרות הזוהר, אם כי לרוב בדרך הרמז בלבד.⁵⁵ בסוד היובל ראו כל חכמי התקופה הזאת אחד הסודות הכמוסים ביותר, הנמנים על רזי "מעשה בראשית" שקבל "משה רבנו מפי הגבורה".⁵⁶

50 המאמר הידוע בירושלמי ברכות פ"א, ה"א.

51 תיאור מקיף של יסודות 'תורת השמיטות' והשתלשלותה בהגות האומה כלול בס' 'במעגלי' וכו', 151—241.

52 ויקרא כה, לא.

53 שם, י.

54 בפירושו לשיר השירים (המיוחס בדפוסים לרמב"ן), כתבי הרמב"ן, במהד' רח"ד שעוועל, ח"ב, עמ' תקיא, ובמאמר תרי"ג מצוות, שם, עמ' תקלט.

55 ראה המקומות שציינתי בזה שם, 'במעגלי' וכו', עמ' 207—209.

56 די לקראו בזה מ"ש הרמב"ן בפירושו לויקרא כה, ב, ושם, י; ובדרשה על דברי קהלת, כתבי רמב"ן, ח"א, עמ' קצ.

במתכונת מעין זו משתקפת תורת היובל והגאולה עוד כשלוש מאות שנים לאחר מכן במשנתו של ענק הרוח אשר סיכם את מערכי הקבלה הקלאסית, רבי משה קורדובירו.⁵⁷

בכך הגענו לנקודה של מפנה מכריע בהתפתחות ההשקפה.⁵⁸ כאשר נפטר ר' משה קורדובירו (כג בתמוז ש"ל—1570), היה בין המלווים את ארונו תלמידו הצעיר שהגיע רק כמה חודשים קודם לכן ממצרים אל צפת: רבי יצחק לוריא — הוא הנערץ בפי כל הדורות הבאים בכינויו "האר"י הקדוש". תוך תקופה קצרה ביותר, בשתי השנים האחרונות שעוד נותרו לו לאר"י בחייו עלי אדמות (ביום ה' מנחם אב בשנת של"ב הוא נספה, בן 38, בצפת במגפה), הספיק גאון היצירה הזה — במעין התפרצות וול-קנית עצומה — למסור לחבורה המצומצמת של תלמידיו הנבחרים את מכלול תורתו המקורית והמהפכנית החובקת זרועות עולם, והידועה מאז כתורת האר"י. ומעניין, שכאילו הבריח התיכון המחבר יחדיו את כל מערכי היכל האמונה רבי-הממדים של האר"י, הנו דווקא הנושא שבו אנו עוסקים בזה: הנושא של גלות וגאולה. במידה מסויימת היה בכך משום הד טבעי בתחום הרוח והאמונה למאורעות שהסעירו את האומה בעשרות הקודמות — הד השואה של גלות ספרד. אקטואליות בוערת זו שבמשנת האר"י ודאי גם עזרה להתפשטותה המפליאה בכל רחבי האומה. אשתדל להתוות כאן יסודות מהנושא באי-אלו קווים קצרים ותמציתיים ביותר.⁵⁹

מהי גלות? ומתי היא החלה? מכל מה ששמענו בעבר חשבנו שמצב חורג זה מתחיל בגלות האומה הישראלית, שגררה אחריה גם גלות השכינה. בא האר"י ואומר: לא! גלות אינה רק תופעה לאומית או אפילו כלל-אנושית. זו תופעה קוסמית כל-כוללת, ושורשה בעצם תהליכי האלוהות עצמה. אם אפשר לומר ככה: בראשית הכל היתה הגלות!

הדבר קשור ב"סוד הצמצום". איך נברא העולם? בתחילה היתה רק האלוהות האינסופית, שהיתה הכל ומילאה את הכל. כשעלה ברצון השם יתברך לברוא את העולם, כביכול "הצטמצם"; צמצם את עצמו בתוך עצמו, כדי לפנות בתוכו חלל בשביל משהו חוץ מעצמו: בשביל הבריאה. במילים אחרות — "גלות" בתוך עצם תחום האלוהות. האר"י מתאר תהליכי-

57 ראה לדוגמה מ"ש בספרו פרדס רמונים, בשער ערכי הכינויים, בערך "גאולה" ובערך "תשובה".

58 הרצאתנו הושמעה קרוב לסיום "שנת האר"י" (400 שנה לפטירתו), לכן נשלבה בזה הערכה מיוחדת לדמות האר"י ולתורתו.

59 להמשך ראה מאמרי "גופי תורה ממשנת האר"י", "סיני" תשל"ב, עמ' שכב-שכח.

גלות וגאולה במסתורין של היהדות

ההתהוות הבאים. יצירת כלים ראשונים לקליטת האור האלוהי; כלים קדמוניים, שכאילו לא עמדו במבחן. כאשר הוריד הבורא לתוך החלל הוא קו ראשון מאורו, אותם הכלים לא יכלו לקלוט את שפע האור הגדול ממקור האינסוף והם התפוצצו. והתוצאה: בילבול של כל היסודות שהיו מעורבים בקסטטופה הקוסמית הראשונה ההיא ופזורתם — שוב יסוד של "גלות"!

אחרי כן באה אצילות חדשה: הקרנה אלוהית במערכת אחרת, מאוזנת יותר, שהאר"י קורא לה "עולם התיקון" (לעומת העולם הקודם שהוא קורא לו "עולם התוהו"); עולם חדש ומתוקן, המהווה יסוד העולם הקיים. כדי להפעיל את הבריאה החדשה יצר הקב"ה את האדם, "לעבדה ולשמרה"; כביכול שותף למעשה בראשית. האדם הקדמון, לפי דברי חז"ל,⁶⁰ קומתו היתה מן הארץ עד לרקיע, וכמו שמפרש האר"י, נשמתו היתה עצומה וגדולה, כלל הנשמה האנושית כולה, וזאת כדי שהאדם יוכל למלאות את הייעוד הקוסמי האדיר שלמענו נוצר.

אך מה עשה האדם? במקום להביא ברכה לעולם כרצון הבורא, חטא האדם והביא מארה לעולם. חטא האדם הראשון הוא מאורע קוסמי ששיבש את כל המתכונת המתוקנת של הבריאה. לכן העולם שרוי שוב במצב של קילקול וגלות. האדם גלה ממקומו בגן עדן ואיבד את קומתו; הוא הפך לאדם פשוט ארצי, ונשמתו כאילו התפוצצה לרסיסים הממלאים את רחבי העולם, בדומה לרסיסי האלוהות שהיו מעורבבים בהתפרצות הראשונה. וכשם שמדברים על "גלות השכינה", אפשר לדבר גם על גלות נשמת האדם, הפזורה על פני כל הארצות והזמנים. נשמות בני אנוש של כל הדורות ה־הן ניצוצות מנשמתו הגדולה של אדם הראשון. הכל מחכה לגאולה ולתיקון.

ומהי הדרך לתיקון? לשם כך ניתנה תורה לישראל. קיום התורה והמצוות, לפי השקפת הקבלה — אם נעשה בכוונה הנכונה "לשם יחוד קודשא" בריך־הוא ושכינתיה" — בכוחו להחזיר את המתכונת לקדמותה, לפעול לתקונו של עולם, להחזרת השכינה להתקשרותה במקורה, ובכך לקרב את גאולת השכינה, וגאולת כנסת ישראל. זוהי המטרה של היהודי בעולם, של האומה הישראלית ושל כל יחיד ויחיד בה. כי כל יחיד הנו חלק משורש נשמתו הגדולה של האדם הראשון. הוא חייב לתקן את השורש שלו. לכן יש ערך רב לפעולת כל יהודי ויהודי, במחשבתו ובמעשיו, בהשגת המטרה הכל־כוללת — הגאולה.

זוהי בקירוב תמצית תמציתה של תורת האר"י בנושא של גלות וגאולה.

יש כמובן מקום להרחיב את הדיבור יותר על התפשטות תורה זו בדורות הבאים בשטחים שונים; על התסיסות המשיחיות שבאו בעקבותיה, איד גדלו מתוך העץ הזה ענפי העלאת הניצוצות ותיקון הנשמות בתורת החסידות, והשפעות מרובות אחרות בכל תחומי האמונה והחיים.

רבי פנחס מקוריץ מסר בשם הבעל-שם-טוב, על הפסוק: ⁶¹ "קרבה אל נפשי גאלה", שכל יהודי צריך לפעול לתיקון נפשו הפרטית, ובכך הוא מקרב את הגאולה הכללית. רבי נחום מצ'רנובל אומר כי שמע מפי הבעל-שם-טוב, שצריך כל אחד מישראל לתקן את חלק קומת המשיח השייך לנשמתו, כדי להביא לביאת המשיח.

כמיהה זו לגאולת נפש היחיד והכנת הדרך לגאולת הכלל, היא שהניעה את תלמידי הבעש"ט (ר' מנדל מוויטבסק ור' אברהם מקאליסק) שניהלו — זה לפני מאתיים שנה, בשנת תקל"ז — את עליית החסידים לארץ הקודש, אישר פתחה באורח מעשי במפעלי הגאולה וביישובה של הארץ. בעקבותיהם של חלוצי הגאולה ההם באו רבים וטובים, גדולי אמונה וכבירי מעש, שהניחו את היסודות וסללו הדרך לכל הבאים אחריהם, עד לצמיחת קרן הגאולה בימינו, בהחייאת שממות הארץ, בהקמת המדינה המשותפת וב-קיבוץ נדחי ישראל ושיבת בנים לגבולם. כה יזכנו ה' לראות בגאולה השלמה במהרה בימינו, אכ"ר.

61 תהלים טט, יט.